
ŽIVAN RADOJKOVIĆ

PISAC I AUTORSKO PRAVO

Ideja o autorskom pravu javila se tek u XV veku, kad je pronalaskom štamparije bilo omogućeno umnožavanje autorskih dela u velikom broju primeraka. Međutim, olakšano umnožavanje imalo je za posledicu nedopušteno preštampanje. To je izazvalo sukobe među izdavačima. Ma koliko da je osuđivano, preštampanje nije moglo biti zabranjeno, jer nije bilo zakonskih propisa koji su zabranu predviđali. Nedostatak ovih propisa zamenile su privilegije, koje su davali vladarici, na osnovu kojih su pojedini izdavači sticali isključivo pravo da štampaju i rasturaju autorska dela. Privilegije su u prvom redu pružale zaštitu povlašćenim izdavačima, a tek u drugom planu samim autorima. One su donekle stišale sukobe, ali su u suštini bile kočnica za brži kulturni progres čovečanstva, koji se mogao očekivati posle epohalnog pronalaska štampe. Pri svem tom, privilegije su odigrale jednu ulogu u razvitku ideje o autorskom pravu. Kao prvi izvor autorske zaštite, one čine koren autorskog prava. Budući da su u stvari imale smisao izdavačkog prava, privilegije su vremenom davane i samim autorima da bi mogli da štampaju i prodaju svoja dela. To se naročito ispoljilo u vreme humanizma i renesanse. Bilo je i logično, uostalom, da ovo doba preporoda u nauci i umetnosti posveti više pažnje autorovoj ličnosti. S druge strane, nepovlašćeni izdavači su, pod vidom pokreta za zaštitu intelektualnog stvaranja, povelu borbu protiv izdavača kojima su privilegije priznale izdavački monopol.

Kao što se vidi, autorsko pravo je poniklo iz jedne suprotnosti. Ono se rađalo ne iz sukoba autora i izdavača, već iz sukoba interesa samih izdavača. Ono prema tome nije nastalo kao rezultat težnje da se dela autora zaštite, već kao rezultat borbe da se njihova dela eksploatišu. Zakonsku formu ovoj eksploataciji imali su da obezbede ugovori kojima su autori prenosili svoja prava na izdavače. I zbog toga što se neposredno nije radilo o njihovim interesima, autori nemaju zasluga za pokret koji je doveo

do zaštite njihovih prava, jer nisu u njemu ni aktivno ni svesno učestvovali. No i pored svega, krajnji ishod započete borbe vodio je ukidanju privilegija i donošenju opštih propisa o zaštiti svih autora i izdavača.

To je došlo kao rezultat duge i uporne borbe. Tako se autorsko pravo kao pisana norma javlja tek početkom XVIII veka, i to u Engleskoj sa donošenjem *Copyright Act*-a 1709, prvog zakona o autorskom pravu. Međutim, prvi propisi koji su ovu materiju regulisali na kontinentu pojavili su se u Francuskoj, kao tekovina revolucije od 1789. godine. Ukidanjem svih privilegija, francuska revolucija priznala je autorima pravo „književne i umetničke svojine”. Francuska je otada postala metropola autorskog prava i dala svetu autorsku zaštitu, koja se docnije prenela i u druge zemlje, u prvom redu u Italiju i Nemačku.

Osnovne pravne instrumente autorske zaštite sačinjavaju nacionalni zakoni i međunarodne konvencije o autorskom pravu, koji u suštini imaju istu orijentaciju u zaštiti autorskog prava. Nacionalni zakoni se po pravilu donose u skladu s međunarodnim konvencijama, koje, potpisane i ratifikovane od većeg broja zemalja članica, čine međunarodno autorsko pravo.

Autorsko pravo zauzima posebno mesto u sistemu pozitivnog prava. Ono se izdvaja od ostalih pravnih disciplina i po svojoj sadržini spada u mešovito i složeno pravo. U tome je jedna od osnovnih odlika autorskog prava u odnosu na ostale pravne discipline u sistemu građanskog prava. Takvo obeležje autorskog prava izgleda nam da je u skladu sa prirodom duhovnog stvaranja, koje se odlikuje inspiracijom i kreativnim sposobnostima. Otuda i pravni sistem kojim se određuje položaj takvih stvaralaca i njihovih dela prema trećim licima karakterišu posebne i drukčije norme. Kao predmet autorskog prava smatraju se intelektualni proizvodi, to jest određene forme duhovnog stvaranja. Sadržinu autorskog prava čine njegovi ličnopravni (moralni) i imovinskopravni (materijalni, imovinski) elementi ili kako se to obično kaže: moralno i materijalno pravo autora. Osim toga, autorsko pravo ima univerzalni značaj, jer se ostvaruje i izvan nacionalnih granica pojedinih zemalja i nužno se reguliše i na međunarodnom planu. Specifično po objektu i složeno po svojoj strukturi, autorsko pravo, iako mešovitog karaktera, čini jedno jedinstveno pravo. Iz toga proističe da autorsko pravo predstavlja jedan složen pravni fenomen i javlja se u sistemu prava kao pravna disciplina *sui generis*.

Pod autorskim pravom podrazumeva se pravo priznato tvorcu književnog, umetničkog i nauč-

nog dela na njegovu duhovnu kreaciju. Ono ima za cilj zaštitu intelektualnog stvaranja, bez obzira na kvalitet, umetničku vrednost, zaslugu i namenu stvorenog dela. To su postavke nacionalnih zakona i međunarodnih konvencija o autorskom pravu. Međutim, kad je reč o zaslugi i nameni dela, francuski profesor Desbois, jedan od najpoznatijih stručnjaka i teoretičara autorskog prava, ističe da su nekad činjenice jače od zakona, te sudovi u izvesnim slučajevima vode računa o nameni i društvenoj ulozi dela.

U stvaralačkom postupku tvorca jednog intelektualnog dela treba razlikovati tri posebne komponente: *ideju* koju on obrađuje, *formu* ili oblik koji želi da joj dâ i *materijalnu podlogu* (*corpus mechanicum*) na kojoj se njegova zamisao konkretizuje (knjiga, gramofonska ploča, magnetofonska traka itd.). Ni ideja kao takva, ni materijalni objekat na kome je ona izražena nisu predmet autorskog prava. O autorskom delu može se govoriti jedino od trenutka kad ideja dobije jedan konkretan oblik ili izraz. Tek taj oblik ili forma čini predmet autorskog prava. On se može izraziti rečju, slikom, zvukom (tonovima) ili kojim drugim sredstvom, što stvaralac čini na sebi svojstven način. Sama ideja može i ne biti originalna, ali mora biti izražena u samonikloj formi kakva joj do tada nije bila data i na način „koji dotle niko nije upotrebio”. Ona mora biti izraz vlastite kompozicije autora intelektualnog dela, što zavisi od njegove mašte, inspiracije i stvaralačke sposobnosti. Autorskoppravna zaštita u stvari ima za cilj da sačuva od povreda formu koju je svome delu dao njegov tvorac. U vezi s tim, treba istaći poseban slučaj autorskog prava kod naučnih dela. Naučno delo u kome se izležu i obrađuju naučne ideje, koncepcije i stavovi zaštićeno je po autorskom pravu od nedopuštenog objavljivanja, umnožavanja, izmena ili reprodukovanja. Međutim, same naučne ideje, otkrića i teorije nisu zaštićeni autorskim pravom. Njih može slobodno svako upotrebiti, s obzirom na njihov opšti društvenokulturni značaj. Iz istih razloga ograničeno je trajanje autorskog prava. U najvećem broju slučajeva, ono se svodi na trajanje života autora i 50 godina posle njegove smrti. U težnji da pomiri dva suprotna interesa, individualni (autorov) i kolektivni (društveni), autorsko pravo ima dvostruki zadatak. Ono, s jedne strane, nastoji da omogući intelektualnim stvaraocima nesmetani polet i zamah u njihovoj stvaralačkoj delatnosti, a s druge strane, da njihovo intelektualno bogatstvo stavi u službu društvene zajednice u cilju razvitka njene duhovne i materijalne kulture.

Otuda autorsko pravo ima svoju posebnu namenu i višestruki značaj. Prvo, zaštitom odre-

đenih formi duhovnog stvaranja i njihovog umetničkog izraza odaje se dužno poštovanje i ljudskoj ličnosti. Time se pruža mogućnost stvaraoču da, u naknadu za svoj stvaralački napor, i doprinos kulturnom uzdizanju društvene sredine u kojoj živi i stvara, uživa i materijalna preimućstva od svog intelektualnog dela. Drugo, značaj autorskog prava ogleda se posebno u razvoju ljudske kulture i informacija. Ono prema tome ima jednu trajnu socijalnu funkciju, koja dolazi do još većeg izražaja u socijalističkom društvenom sistemu. O tome naročito svedoči ograničeno trajanje autorskog prava, po čemu se ono bitno razlikuje od ostalih subjektivnih prava. Ovo proističe iz prirode same intelektualne tvorevine kao objekta autorskog prava. Autor stvara svoje delo koje ne pripada samo njemu, iako je usko vezano za njegovu ličnost. Povodom toga treba istaći upadljive kontraste u pravnom položaju između intelektualnih i materijalnih dobara. Između autora i njegovog dela postoji vrlo bliska intelektualna veza. S druge strane, raspolaganje autorskim delom podleže vremenskom ograničenju i nema uvek apsolutno dejstvo. Materijalno delo međutim nije blisko vezano za svog tvorca i vlasnika, ali je raspolaganje takvim delom apsolutno po dejstvu i vremenski trajno zagarantovano.

Kao mešovito pravo s ličnopравnim i imovinskopравnim elementima, autorsko pravo ne spada ni u čisto lično ni u imovinsko pravo. Ono, s jedne strane, preko ličnopравne komponente, štiti lične, moralne interese autora, njegovu čast i umetnički ugled u vezi sa stvorenim delom, a s druge strane, ono preko imovinske komponente daje mogućnosti autoru da iskorišćava svoje delo u bilo kom vidu i da od njega uživa ekonomske koristi koje mu služe kao materijalna osnova za dalji stvaralački rad.

Ličnopравni i imovinskopравni elementi čine jedinstveno autorsko pravo, iz kojeg izvire brojna ovlašćenja za tvorca intelektualnog dela. Na osnovu ovih ovlašćenja, autor je u mogućnosti da u vezi s iskorišćavanjem svoga dela zasniva i obligacione odnose, s obzirom na to da se oni regulišu u oblasti ugovornog prava. Prema tome, imovinskopравna ovlašćenja autora mogu biti predmet ekonomskog i pravnog prometa, a materijalna korist koju donose — predmet zaplene i prinudnog izvršenja. Mogu se prenositi na druga lica, a vremenski su ograničena i podležu zastarelosti. Ličnopравna ovlašćenja nemaju imovinski karakter, a po svojoj prirodi su neotuđiva, trajna i nezastariva; uz to, ne mogu biti predmet uzapćenja, odnosno prinudnog izvršenja i ostaju izvan ugovornih odnosa. No iako se ličnopравni i imovinskopравni elementi u suštini vrlo mnogo razlikuju, oni

čine jedinstveno autorsko pravo u kome se uzajamno povezuju i prožimaju.

Kao što se vidi, autorsko pravo ima svoje izrazite i osobite karakteristike. Takvo svojstvo autorskog prava izazvalo je duge diskusije u naučnim krugovima i dovelo do različitih shvatanja, kako o problemu njegove pravne prirode tako i o mestu autorskog prava u savremenom pravnom sistemu. Međutim, iako je o tome veoma mnogo raspravljano i pisano, do jedinstvenog gledišta nije došlo, te se smatra da ovaj problem još u nauci predstavlja otvoreno i sporno pitanje.

Iz složene strukture autorskog prava proisteklo je kontroverzno pitanje o shvatanju njegove pravne prirode. Ovo pitanje oslanja se na četiri poznate teorije. Jedna u autorskom pravu gleda pravo svojine, druga nematerijalno dobro s imovinskom vrednošću, treća dva posebna prava, lično i imovinsko — dualistička koncepcija, a četvrta jedno jedinstveno pravo s ličnopравnim i imovinskopravnim elementima — monistička, unistička, unitaristička teorija. Poslednje dve su vladajuće teorije u nauci autorskog prava, dok su prve dve uglavnom napuštene, ali se njihovi tragovi još osećaju, čak i u nekim savremenim zakonodavstvima i doktrinama.

Kroz analizu ovih teorija moglo se steći uverenje da *monistička* koncepcija najpravilnije rešava pitanje pravne prirode autorskog prava. Ona polazi od jedinstvenog autorskog prava u kome su sadržani ličnopравni i imovinskopravni elementi. Ličnopравni i imovinskopravni elementi su dve podjednako značajne komponente autorskog prava, te nema potrebe da se jedna od njih posebno ističe u odnosu na drugu, mada ličnopравni elementi leže u osnovi autorskog prava. To je potpuno u skladu sa razvitkom socijalističkog društva, koje cení napor i doprinos intelektualnih stvaralaca i nastoji da im kroz zaštitu njihovih prava obezbedi mogućnosti za nesmetan stvaralački rad.

Monističku teoriju prihvatio je i naš Zakon o autorskom pravu od 20. jula 1968, što se vidi iz članova 1. i 27. koji glase: „Autorsko pravo sadrži imovinskopravna ovlašćenja (autorska imovinska prava) i ličnopравna ovlašćenja (autorska moralna prava)”. U daljim odredbama, u pogledu imovinskopravnih ovlašćenja kaže se: „Autorska imovinska prava sačinjavaju prava autora na iskorišćavanje dela, koje se vrši naročito objavljivanjem, prerađivanjem, reprodukcijom, umnožavanjem, obrađivanjem, prikazivanjem, izvođenjem, prenošenjem i prevođenjem dela. Iskorišćavanje dela od strane drugih lica može se vršiti samo po odobrenju auto-

ra, ako ovim zakonom nije određeno drukčije. Za svako iskorišćavanje dela od strane drugog lica, autoru pripada naknada, ako zakonom ili ugovorom nije određeno drukčije." — (član 28). — Dosledno onome što je napred rečeno, „autor ima isključivo pravo da svoje delo objavi, reprodukuje, umnoži, preradi, obradi, prikazuje i da ga ma u kom drugom vidu iskorišćava" (član 31). — „Autori dramskih i dramsko-muzičkih dela imaju isključivo pravo da daju dozvolu: 1) za javno predstavljanje i javno izvođenje ovih dela; za javno prenošenje predstavljanja i izvođenja tih dela bilo kojim sredstvom. Njima pripadaju prava i na prevode istih dela." — (član 32). — „Autor ima isključivo pravo da daje odobrenje: 1) za emitovanje svog dela putem radiodifuzije ili za njegovo saopštavanje javnosti bilo kojim drugim sredstvima bežičnog prenosa znakova, zvukova ili slika; 2) za svako saopštavanje javnosti preko žica ili bez žica njegovog dela emitovanog putem radiodifuzije, ako ovo saopštenje vrši neka druga ustanova a ne ona koja ga je prvobitno emitovala putem radiodifuzije; za saopštavanje javnosti preko zvučnika ili bilo kog drugog sličnog uređaja za prenos znakova, zvukova i slika, njegovog dela emitovanog putem radiodifuzije." — (član 33). — „Autori književnih, naučnih i muzičkih dela imaju isključivo pravo da daju dozvolu: 1) za snimanje ovih dela instrumentima za mehaničku reprodukciju; 2) za javno izvođenje ovih dela snimljenih instrumentima za mehaničku reprodukciju." — (čl. 34). — „Dozvola data za javno predstavljanje i javno izvođenje dela, za javno prenošenje njegovog predstavljanja i izvođenja, za javno emitovanje preko radiodifuzije, ili kakvo drugo saopštavanje javnosti, ne obuhvata dozvolu za snimanje dela instrumentima za snimanje zvukova i slika." Međutim, „ustanova za radiodifuziju može zaštićeno delo snimati sopstvenim sredstvima i samo za svoje potrebe, za čije je emitovanje dobila dozvolu, i može ponovo emitovati te snimke, uz naknadu, i bez nove dozvole autora, ako nije ugovoreno drukčije" (čl. 35). Ovo se dopušta zbog prirode i tehnike same radiodifuzne službe. Zbog toga zakon dalje propisuje „da ustanove za radiodifuziju mogu i bez dozvole autora emitovati snimke dela snimljenih instrumentima za mehaničku reprodukciju, kao što su fonografski, magnetofonski, magnetoskopski i njima slični snimci, ali su dužne poštovati sva druga prava autora" (čl. 36). — „Autor književnog dela ima isključivo pravo da odobrava javno recitovanje i čitanje svog dela." — (čl. 37). — „Autor ima isključivo pravo da daje dozvolu za prilagođavanje ili adaptaciju, obrađivanje ili druga preinačavanja svog dela." — (čl. 38). — „Autori književnih, muzičkih, naučnih ili umetničkih dela imaju isključivo pravo da daju dozvolu:

1) za kinematografsko prilagođavanje ili reprodukovanje ovih dela i za promet tako prilagođenih ili reprodukovanih dela; 2) za javno prikazivanje (projektovanje) i za javno izvođenje tako prilagođenih ili reprodukovanih dela. Kinematografsko delo stvoreno prilagođavanjem ili reprodukovanjem književnih, muzičkih, naučnih ili umetničkih dela zaštićeno je kao izvorno delo, čime se ne dira u pravo autora prilagođenog ili reprodukovanog dela. Prilagođavanje u bilo kom drugom umetničkom obliku kinematografskih dela koja potiču od književnih, muzičkih, naučnih i umetničkih dela ne sme se vršiti bez dozvole autora izvornog dela, niti bez dozvole autora tih kinematografskih dela, ako oni to pravo nisu ugovorom preneli na proizvođača. Odredbe ovog člana primenjuju se i na reprodukciju ili produkciju dobivenu bilo kojim drugim postupkom sličnim kinematografiji." — (čl. 39). — „Autor ima isključivo pravo da daje dozvolu za prevođenje svog dela." — (čl. 43).

Prema vrsti ličnopравnih ovlašćenja, lično (moralno) pravo autora deli se na više sastavnih elemenata. Iako se teoretičari ne slažu u pogledu njihovog broja, ipak su opšte poznata i priznata četiri konstitutivna elementa ličnog (moralnog) prava autora književnih, naučnih i umetničkih dela. To su *pravo objavljivanja dela*, *pravo na odustanak ili pokajanje*, *pravo na poštovanje integriteta autorovog dela i njegove ličnosti* i *pravo na priznanje autorstva* ili duhovnog očinstva na stvorenom delu.

1. *Pravo objavljivanja*, koje izričito predviđa i naš zakon, pojavljuje se i kao ličnopравna, i kao imovinskopравna prerogativa. U njemu je sadržano, kako isključivo pravo autora da ekonomski iskorišćava svoje delo tako i apsolutno i diskreciono pravo da suvereno odlučuje o njegovom javnom saopštavanju. Objavljivanje je prvi akt odvajanja autorovog dela od njegovog tvorca. Ako autor pri tom nije primio nikakvu obavezu, on je potpuni gospodar svoga dela, koje može po svojoj volji objaviti ili uništiti.

Pitanje se, međutim, drugačije postavlja ako se autor obavezao ugovorom. Ukoliko ne ispuni svoju obavezu, mogu nastupiti dve mogućnosti: novacija ili raskid ugovora. Pitanje ne zadaje teškoće ako se ugovor unekoliko novelira. Može se desiti da — nezadovoljan svojim delom — autor predloži svome saugovoraču (izdavaču) da ga preradi, odnosno usavrši, jer je on često pod pritiskom stvaralačkog nezadovoljstva. Pitanje je ozbiljnije ako autor uopšte ne isporuči izdavaču svoje delo po zaključenom ugovoru. U tom slučaju autor je dužan da naknadi štetu

saugovoraču, posle čega je u mogućnosti da potpuno raspolaze svojim delom.

2. Jedna od ličnih prerogativa koja je ponajčešće u raskoraku s ugovornom obavezom autora jeste *pravo pokajanja*. S jednog čisto objektivnog gledišta, moguće je da nastupi trenutak kad autor odstupa od onoga što je stvorio, bilo da pristupa izmeni svoga dela, bilo da ga povlači iz javnog prometa. To su dve komponente prava pokajanja. Kao i kod prava objavljanja, i ovde su, pogotovu, ugovorne obaveze autora u sukobu sa njegovim ličnim (moralnim) pravom. Doktrina pri tom daje prednost „moralnom pravu”, uzimajući u obzir da autor ima trenutke kad ga izda mašta i inspiracija, ili kad on menja svoja naučna, politička, umetnička ili estetska uverenja, što nastupa kao posledica njegove stvaralačke evolucije. U takvim slučajevima priznaje mu se pravo pokajanja, no s tim da nadoknadi štetu saugovoraču.

Pravo objavljivanja i pravo pokajanja predstavljaju *intelektualnu varijantu* ličnopravnih ovlašćenja.

I naš Zakon o autorskom pravu od 1968. predviđa pravo pokajanja: „Autor može u svako doba da povuče iz prometa, odnosno da otkupi primerke svog objavljenog dela, kao i da uskrati dalje korišćenje dela u svakom obliku, pošto prethodno obešteti korisnika, odnosno sopstvenika materijalne podloge dela, ako korišćenje tog dela može naneti štetu autorovom naučnom ili umetničkom ugledu. U slučaju ponovnog stavljanja u promet tog dela, raniji korisnik, odnosno sopstvenik dela ima prvenstveno pravo korišćenja dela, odnosno preče pravo kupovine u roku od trideset dana od dana saznanja, a najdocnije u roku od jedne godine, računajući od dana stavljanja dela u promet. Pravo na odustanak ili pokajanje ne pripada drugom nosiocu autorskog prava.” — (čl. 40).

3. Nasuprot intelektualnoj stoji *moralna varijanta* ličnopravnih ovlašćenja intelektualnih stvaralaca. Ona obuhvata pravo na poštovanje integriteta dela i autorove ličnosti i pravo na priznanje autorstva. Moralna varijanta obuhvata najizrazitije elemente „moralnog prava” i leži u osnovi celokupne strukture autorovih ličnopravnih ovlašćenja. Moralna varijanta obezbeđuje nepovrednost integriteta dela i imena autora i poštovanja njegove stvaralačke ličnosti. Priznanje zaštite ovih ovlašćenja našlo je svoju punu potvrdu, kako u teoriji autorskog prava tako i u zakonodavstvu i sudskoj praksi.

Kod prava na poštovanje važna su tri osnovna elementa. Na prvom mestu, posredi je lični interes autora, kome je stalo da njegovo delo

bude sačuvano u celini za buduće naraštaje. Za njega je to od bitnog značaja, jer se za pojam intelektualnog dela vezuju najdragocenije vrednosti njegove kreativne ličnosti: čast, ugled i dostojanstvo intelektualnog stvaraoca. U zaštiti ovih vrednosti leži puno opravdanje ličnih pravnih ovlašćenja, odnosno „moralnog prava” autora. Pravo na poštovanje, kao osnovni elemenat ličnih pravnih prerogativa, ovlašćuje autora da zabrani bilo kakvu izmenu dela koja bi se izvršila bez njegovog pristanka.

Drugi važan momenat u sklopu prava na poštovanje jeste zaštita integriteta autorskog dela sa gledišta društvenog i kulturnog interesa. Za opštu kulturu i civilizaciju je od značaja da književna, umetnička i naučna dela ne budu deformisana, unakažena ili osakaćena. Zajednica, kojoj delo takođe pripada, ne može ostati ravnodušna na povredu njegovog umetničkog integriteta. Otuda se može reći da moralne prerogative, pored interesa samog autora, štite i interese zajednice. I najzad, treći važan momenat sastoji se u tome što je sam autor pozvan da odluči o postojanju delikta ili druge protivpravne radnje u vezi sa povredom svojih ličnih pravnih ovlašćenja.

U pravu na poštovanje integriteta autorskog dela sadržana su tri posebna ovlašćenja koja se postupno razlikuju u pogledu svoga dejstva i intenziteta. Ona obuhvataju: pravo na reprodukciju dela, pravo na njegovu adaptaciju ili prilagođavanje i pravo na slobodnu upotrebu tuđeg dela za stvaranje novog originalnog dela.

Reprodukcija se javlja u dva vida. Prvi se sastoji u umnožavanju dela prema njegovoj prirodi i nameni kakvu mu je odredio sam autor. Tu spada štampanje knjiga, prikazivanje sceniskih dela, izvođenje muzičkih kompozicija, reprodukovanje dela likovne umetnosti itd. — Druga vrsta reprodukcije menja vid ili *spoljnu formu* dela. Ova izmena je nametnuta novim tehničkim postupkom. U ovu vrstu reprodukcije spada difuzija književnih ili umetničkih dela putem radija ili televizije, snimanje muzičkih dela aparatima za zvučnu registraciju, reprodukovanje slike namenjene izložbi u vidu gravure itd. U oba slučaja zajedničko je to što se u vršenju reprodukcije ne zahteva nikakav originalni stvaralački postupak. Oni se razlikuju po tome što kod reprodukcije u prvom slučaju nije dopuštena nikakva izmena dela, već se upotrebljava prvobitni, originalni način izražavanja kakav mu je dao sam autor; međutim, kod reprodukcije sa novim, izmenjenim načinom izražavanja, kakav se javlja u drugom slučaju, može se poći od pretpostavke da je sam autor odobrio izmene koje iziskuju tehnički razlozi

reprodukcije i radiodifuzne službe. U prvom slučaju, reprodukcija mora biti potpuno verna originalnom delu; u drugom se unekoliko menja samo tzv. spoljna forma dela.

Adaptacija međutim zahteva izmenu spoljne forme dela. Ona iziskuje manje-više originalni stvaralački rad, za razliku od reprodukcije, gde je više posredi *mehanički posao*. Prilagođavanje jednog romana scenskom prikazivanju, na primer, predstavlja značajni stvaralački udeo autora adaptacije. No ipak, da bi adaptacija bila dopuštena, potrebno je odobrenje autora čije se delo adaptira. Kao i prevod originalnog dela, i adaptacija predstavlja posebno autorsko ostvarenje i njen tvorac uživa nezavisno autorsko pravo. On je, međutim, dužan da poštuje duhovni fond adaptiranog dela, njegovu osnovnu zamisao i strukturu, tzv. *unutrašnju formu* dela. Samo iz razloga koji bi nametale tehničke teškoće može se dopustiti izmena unutrašnje forme dela, ali pod uslovom da se ono posle takve izmene može prepoznati.

I najzad, jedno delo može poslužiti kao motiv ili inspiracija za stvaranje novog dela. Ovaj stvaralački postupak razlikuje se od adaptacije po samom kvalitetu rada. Adaptacijom se daje delu nova spoljna forma. Međutim, delo stvoreno na osnovu slobodne upotrebe motiva iz dela drugog autora ima svoju vlastitu egzistenciju i postoji nezavisno od dela koje mu je poslužilo kao osnov. Na osnovu prvobitnog dela, koje u ovom stvaralačkom postupku potpuno gubi svoju individualnost, stvara se sasvim nova intelektualna tvorevina.

4. Drugu granu moralne varijante ličnopravnih ovlašćenja predstavlja pravo autora na priznanje autorstva ili duhovnog očinstva na stvorenom delu. Pravo na priznanje autorstva sastoji se u pravu tvorca intelektualnog dela da pred javnošću bude označen kao njegov tvorac, što se postiže naznačenjem njegovog imena na stvorenom delu, tj. da mu se prizna svojstvo intelektualnog stvaraoaca. To proističe iz činjenice da između autora i njegovog dela postoji vrlo bliska i trajna veza. Otuda, samo od autora zavisi da li će se njegovo delo pojaviti pod njegovim vlastitim imenom, anonimno ili pod pseudonimom. Ako odluči da stvara pod pseudonimom ili anonimno, od njega takođe zavisi da li će otkriti svoj identitet ili će ostati pod velom anonimnosti. U jednom sistemu koji bi zahtevao od autora da saopšti javnosti svoje delo pod pseudonimom ili anonimno, bila bi olabavljena ako ne i prekinuta duhovna veza koja spaja ličnost autora sa njegovim delom. Nekada to mogu zahtevati viši, društvenopolitički razlozi, ali to su izuzeci koji ne menjaju

suštinu principa. A taj princip — videli smo — priznaje autoru da stvorena dela pusti u javnost pod svojim imenom. Pravo duhovnog očinstva ne priznaje se u opštem interesu, već u interesu samog autora. A predstaviti se javnosti pod svojim imenom nije obaveza autora već njegovo pravo. Na osnovu prava na priznanje autorstva, autor stavlja svoje ime na stvoreno delo, dajući mu na taj način pečat svoje ličnosti. Iz ovoga prava proističe obaveza za svakoga ko citira tuđe autorsko delo da navede izvor odakle je citat pozajmio.

Iz prava na priznanje autorstva proizlazi obaveza izdavača da na vidnom mestu stavi puno ime autora, i to ne samo na svaki primerak dela, već i na sve druge instrumente, oglase, programe, prospekte i dr. Dosledno tome, reprodukcije autorskog dela u manjim odlomcima dopuštene su samo ako nose ime autora i naznačenje izvora odakle su uzete. Ovo pravo pripada kako jednom samom autoru tako i svim saradnicima na delu. Autor mora biti potpisan ne samo na originalu, već i na fotografskoj i kinematografskoj reprodukciji.

Pravo na priznanje autorstva sastoji se iz tri komponente: 1) iz prava intelektualnog stvaraoca da proglasi svoje autorstvo na stvorenom delu, odnosno iz prava da zahteva da mu se stavi ili najavi ime prilikom objavljivanja ili iskorišćavanja dela u bilo kom drugom vidu (pozitivno pravo na priznanje autorstva); 2) iz prava da zabrani zloupotrebe svoga imena (negativno pravo na priznanje autorstva); i 3) iz prava da se suprotstavi uzurpiranju ili nedopuštenom prisvajanju svoga intelektualnog dela (plagijat).

Prva komponenta ovlašćuje autora, bilo da objavi stvoreno delo pod svojim imenom, bilo da ne proglasi svoje autorstvo na delu, pribegavanjem pseudonimu ili anonimnosti. Razume se, njegovo je pravo da otkrije svoj pseudonim ili da izađe iz anonimnosti kad to bude želeo.

Povreda prava na priznanje autorstva zloupotrebom autorovog imena nastupa: prvo, ako se delo ne objavi pod imenom njegovog autora; drugo, ako mu se delo objavi pod tuđim imenom, i treće, ako se pod njegovim imenom objavi delo koje on nije stvorio (lažno autorstvo). Autor u tom slučaju, nezavisno od kvaliteta dela, skida sa sebe odgovornost za delo koje mu je pripisano greškom ili prevarom.

Poseban vid povrede prava na priznanje autorstva ogleda se u nedopuštenom prisvajanju tuđeg autorstva, odnosno u plagijatu. Zaštita od plagijata bila je priznata još u antičko doba

iz kojeg ovaj pojam i potiče (plagiarius — kradljivac ljudi), i predstavljala je vrlo strogu osudu plagijatora, koji je, za kaznu, bio izložen preziru celokupne javnosti. Plagijat se podvodi pod pravila o nedopuštenom reprodukovanju tuđeg autorskog dela (centrefaçon) i znači potpuno nepriznavanje prava autora na samoniklu formu dela, u nameri da se ona prikaže kao stvaralačko delo plagijatora.

Povreda prava na priznanje autorstva postoji i u slučaju kad izdavač, mimo volje autora, objavi delo pod njegovim imenom, iako je autor želio da ostane anonimn, ili ako protiv volje autora otkrije njegovu anonimnost ili identitet pod pseudonimom. Povreda takođe postoji ako izdavač ili filmski proizvođač u toku štampanja ili kinematografskog prilagođavanja dela propusti da označi ime autora.

U pogledu moralne varijante ličnopravnih ovlašćenja, naš zakon sadrži sledeće odredbe: „Autorska moralna prava sačinjavaju: pravo autora da bude priznat i označen kao tvorac dela, pravo da se usprotivi svakom deformisanju, sakaćenju ili drugom menjanju dela, kao i pravo da se usprotivi svakoj upotrebi dela koja bi vređala njegovu čast ili ugled.” — (čl. 29). — „Izdavač, prerađivač, obrađivač, prikazivač, prevodilac, snimatelj i svako drugi ko javno iskorišćava delo autora dužan je pri svakom iskorišćavanju označiti ime autora dela.” — (čl. 30).

U teoriji se smatra da ličnopravni elementi autorskog prava prethode imovinskopравnim elementima i da se oni rađaju u ličnosti autora u trenutku kad nastaje samo intelektualno delo. Oni su zbog toga tesno vezani za njegovu ličnost i štite njen stvaralački ugled. Kad se sve to ima u vidu, ne može se u principu zamisliti nikakav prenos „moralnog prava” na drugo lice. Komercijalno prenošenje „moralnog prava”, koje štiti prirodnu vezu koja postoji između autora i njegove duhovne kreacije, bilo bi protivno javnom poretku i moralu. Otuda je neotuđivost i neprenosivost glavno obeležje „moralnog prava”. Međutim, doktrina podrazumeva gledište da je izuzetno moguće u izvesnoj meri preneti vršenje ličnopravnih ovlašćenja na drugo lice koje uživa poverenje autora, a ne njegovu bitnu sadržinu, kao što je to slučaj kod prenosa svojinskog prava. Inače, prenos u doslovnom smislu vodio bi u negaciju „moralnog prava”. Ovde u stvari dolazi do izražaja prenos vršenja prava na izmenu dela. Ovu čisto ličnu prerogativu koja se sastoji u saobražavanju dela novim idejama njegovog autora može izuzetno pod njegovom kontrolom vršiti drugo lice kome autor to poveri, ako nije u stanju da sam izvrši potrebne izmene.

Što se tiče nasleđivanja, može izgledati nelogično da se govori o nasleđivanju ličnog (moralnog) prava, s obzirom na to da se ono u načelu ne može prenositi ni zaživotnim pravnim poslovima, ni u slučaju smrti. Međutim, životna stvarnost i zahtevi društvenog razvitka nalagali su da se odstupi od ovog principa i da se nasleđivanje „moralnog prava” ne isključuje *à priori*, u interesu zaštite prava intelektualnih stvaralaca. Reč je o poštovanju i čuvanju *uspomene* preminulog autora, do čega je stalo kako njegovim nasleđnicima tako i društvenoj zajednici. Ako smrću autora iščezava tzv. *pozitivni* vid njegovih ličnopravnih (moralnih) ovlašćenja (pravo na stvaranje, objavljivanje, izmenu, povlačenje i uništenje dela); — *negativni* vid ovih prerogativa prelazi na njegove nasleđnike ili na društvene kulturne ustanove, ako nema nasleđnika, koji ih mogu vršiti mesto umrlog autora. Njihovo je pravo da zabrane izmene dela i da se suprotstave svakoj nedopuštenoj radnji koja bi narušila integritet dela, a posebno uspomenu na njegovog tvorca. Zato se ova prava mogu nasleđivati. Isto tako, vlada mišljenje da i pravo objavljivanja i adaptacije dela mogu vršiti i nasleđnici autora.

U pogledu nezastarivosti, lični karakter moralnog prava garantuje njegovo trajno postojanje. Prema tome, lično (moralno) pravo ne podleže nikakvoj zastarelosti. Posle smrti autora, treba praviti razliku između njegovih „pozitivnih” i „negativnih” ličnopravnih (moralnih) ovlašćenja. Pozitivna se gase istovremeno kad prestane život autora; „negativna” nadživljavaju autora i imaju večno trajanje. Moralno pravo je manifestacija autorove suverenosti na njegovom delu. To se objašnjava time što bi svaka intervencija sa strane u vršenju njegovih prava bila isključena, ako bi zadirala u sferu njegove ličnosti i savesti. Zbog toga u principu lično (moralno) pravo ima apsolutni karakter i dejstvuje kao takvo prema svakome.

Kao što se moglo videti iz dosadašnjeg izlaganja, po svom poreklu „moralno pravo” je u stvari jedna nijansa ličnog prava koja prismo povezuje ličnost autora sa njegovim intelektualnim delom. Otuda je ličnost autora kod „moralnog prava” zaštićena kroz njegovo delo. Prema tome, pojam „moralnog prava” izlazi iz okvira čisto ličnog prava i prostire se na šire područje, prelazeći s autora kao subjekta i na delo koje znači objektivnu realnost. Moralno pravo prema tome uzima u zaštitu *specijalnu ličnost* čoveka-stvaraoca, za razliku od čisto ličnog prava koje ga štiti kao čoveka-građanina. Moralno pravo tako nastaje povodom autorskog dela i postaje nezavisno od ličnosti. Priznanje jednom piscu, odnosno umetniku autorskog prava na njegovo

delo počiva, kaže Poirier, na moralnom osnovu. U svakom slučaju, pojam „moralnog prava” odnosi se na psihički život autorov u smislu jedne više, stvaralačke i moralne vrednosti.

U donošenju nacionalnih zakona o autorskom pravu jasno su se izdvajala dva posebna sistema njegove zaštite. Te razlike u shvatanju autorskog prava nastale su između starog (evropskog) i novog (američkog) sveta.

Prema evropskoj koncepciji, autorsko pravo sastoji se iz ličnopravnih (moralnih) i imovinsko-pravnih (materijalnih) prerogativa, od kojih prve predstavljaju osnovno i primarno pravo autora. Autorsko pravo štiti moralne i materijalne interese autora kroz njegovo intelektualno delo. Intelektualna tvorevina je proizvod njegovog duha i senzibiliteta, izraz njegovih senzacija i njegovih emocija. Zato je ono tesno vezano za njegovu ličnost, i u njegovom ličnom (moralnom) pravu leži osnov i njegovim imovinsko-pravnim ovlašćenjima. Ovaj sistem u zaštiti autorskog prava ne zahteva nikakve formalnosti.

Nasuprot tome, anglosaksonsko autorsko pravo ističe na prvo mesto tzv. realnu zaštitu, tj. ima u vidu samo objavljeno delo, dok neobjavljeno delo uživa vrlo slabu ili nikakvu zaštitu. Ličnost autora i njegovo moralno pravo nisu u prvom planu. Čak se moralno pravo u nacionalnim autorskim zakonima ovog sistema i ne predviđa kao takvo, a za njegovu zaštitu u slučaju povrede služe norme opšteg građanskog, običajnog prava (Common Law). Osim toga, zaštita autorskog dela vezuje se za prethodno ispunjenje brojnih formalnosti: ono treba da je stvoreno i objavljeno na nacionalnoj teritoriji, da je prijavljeno i registrovano kod nadležnog organa i predato javnoj biblioteci.

Dva najvažnija međunarodna akta o zaštiti autorskog prava su Bernska konvencija za zaštitu književnih i umetničkih dela od 9. septembra 1886. i Svetska (univerzalna) konvencija o autorskom pravu, usvojena u Ženevi 6. septembra 1952. godine (otuda se naziva i Ženevskim aktom). Obe su prihvaćene od velikog broja zemalja iz raznih delova sveta. Bernska konvencija, koja je od svog donošenja do sada dva puta dopunjena i pet puta izmenjena, do nedavno je u svom članstvu imala najveći broj zemalja (59 prema 56, koliko je imala Univerzalna konvencija). Međutim, sa stanjem iz 1975. ovaj odnos se obrnuto postavio: sada Bernska konvencija ima 63, a Univerzalna 65 članova. Iako bi se iz toga zaključilo da su dve Konvencije identične ili slične po zamisli i strukturi i možda postavilo pitanje: zašto onda dve Konvencije kad je mogla biti dovoljna i jedna, — ipak među

njima postoje duboke suštinske razlike i suprotnosti. Pre svega, još od samog početka bili su drukčiji i njihovi ciljevi i njihovi zadaci.

Međunarodna unija za zaštitu književnih i umetničkih dela, koja je okupila sve zemlje potpisnice Bernske konvencije, iako je otvorena za sve zemlje sveta, u stvari je pristupačna samo za zemlje koje su, po stepenu duhovne vrednosti i razvijenosti svoje kulture, unele u prvi plan materijalne i moralne interese stvaralaca intelektualnih dela. Ona je posebno negovala sistem zaštite autorskog prava. U tom pravcu, ona je dopunjavala i usavršavala ovaj sistem, pristupajući povremenim i značajnim revizijama Konvencije.

To međutim nije, i nije ni mogao biti zadatak Svetske (univerzalne) konvencije, koja je pošla od jednog sasvim drugog ideala. Ona je imala da poveže sve zemlje sveta i da pomiri njihova gledišta u shvatanju autorskog prava. Ranije ustanovljeni sistemi koji bi na jednom širem planu regulisali međunarodno autorsko pravo, u okviru grupisanja kao što su Bernska i Panamerička unija zemalja, ostali su nepotpuni i neusklađeni, iako nisu bili zatvoreni za ostale zemlje sveta. Po nekim svojim specifičnostima koje nisu izgledale prihvatljive za sve nacije, imajući u vidu evropsku i anglosaksonsku grupu zemalja, pomenuti sistemi morali su zadržati regionalno obeležje, iako su u suštini težili da postignu univerzalno. Takvo stanje stvari rukovodilo je obe grupe zemalja i ostale nacije izvan njih, da pokušaju da stvore zajednički instrument univerzalnog značaja koji bi se mogao podesiti za sve nacije i zaštitu prava intelektualnih stvaralaca obuhvatiti na opštem svetskom planu.

U postavljanju odnosa između Bernske i Univerzalne konvencije dato je izuzetno mesto Bernskoj konvenciji — očuvano je njeno prvenstvo. To je učinjeno da bi se održao najstariji i najpotpuniji međunarodni akt o zaštiti autorskog prava. Time se ujedno htela očuvati njihova ravnoteža i koegzistencija. Otuda osnovno pravilo iz ovog odnosa koje se smatralo za veoma važno: Univerzalna konvencija ne ukida dosadašnje sisteme autorske zaštite, nego ih naprotiv dopunjuje, tako da ona u stvari održava jedno stanje koegzistencije između svih konvencija o autorskom pravu. Zbog toga je rad na stvaranju takvog instrumenta bio složen i težak poduhvat, jer nije bilo nimalo lako doći do jednog akta koji je imao da ublaži i približi takve izražene suprotnosti kakve su postojale između evropskog i američkog sistema zaštite autorskog prava.

Poslednjom revizijom dveju Konvencija, Bernske i Univerzalne, koja je izvršena jula 1971.

u Parizu, nađene su formule za njihovu ravnotežu i koegzistenciju, tako da obe mogu pravno da postoje i funkcionišu. Njihovim poređenjem dolazi se do ovih saznanja:

Između usvajanja jedne i druge konvencije stoji razmak od 66 godina; kao najstariji međunarodni akt, Bernska konvencija je brojnim izmenama i dopunama proširila svoj zaštitni minimum i podigla nivo autorske zaštite do zavidne visine; Univerzalna konvencija, doneta mnogo docnije, sa neznatnim zaštitnim minimumom, do sada je svega jednom dopunjena, revizijom u Parizu 1971; Bernska konvencija u zaštiti autorskog prava ne zahteva nikakve formalnosti; Univerzalna konvencija je jednom srećnom formulom, tzv. kompromisnom klauzulom u članu III izbegla formalnosti koje su joj se mogle nametnuti sa područja gde one postoje, zadržavajući samo jedan simbol kao njihovo rešenje, u kome je našla mogućnosti da pomiri suprotnosti između evropskog i američkog, odnosno anglosaksonskog sistema; Bernska konvencija je kao osnovno pravilo priznala isključivo pravo autoru; Univerzalna konvencija takvo pravo predviđa samo u jednoj odredbi — u članu V, ali se ono ujedno i ograničava zakonskom licencom u pogledu prava prevođenja. Tako član V predstavlja u stvari jedan progres i jedan paradoks: progres je u priznanju isključivog prava autoru, a paradoks u njegovom neposrednom ograničenju. Međutim, baš iz ovog ograničenja proistekla je indirektno jedna povoljna solucija u pogledu priznanja moralnih prava. Bernska konvencija je izričito priznala zaštitu moralnih prava; Univerzalna konvencija ih je u članu V skoro neprimetno regulisala, vodeći računa o osetljivosti anglosaksonskog sistema, i to baš u tekstu u kome je propisala postupak za korišćenje zakonske licence u pravu prevođenja. Tako, da paradoks bude veći, trebalo je da se jedno pravo ograniči, kako bi se druga zaštitila; obe Konvencije sadrže ograničenja u pogledu prava prevođenja, s tom razlikom što Bernska konvencija ovo rešava putem rezerve, a Univerzalna propisuje zakonsku licencu; Univerzalna konvencija predviđa naknadu izvornom autoru za prevođenje njegovog dela; Bernska konvencija o tome izričito ne govori, te je uglavnom ovo pitanje u praksi ostajalo bez povoljnog rešenja za autora originalnog dela. S te strane je Univerzalna konvencija povoljnija za izvorne autore čija se dela prevode. Bernska konvencija izuzetno prihvata rezerve na svoj tekst; Univerzalna konvencija ih isključuje; Bernska konvencija priznaje duži rok trajanja zaštite: 50 godina posle smrti autora; Univerzalna konvencija ovo trajanje svodi na 25 godina. Najzad, obe Konvencije prihvatile su sko-

ro istovetne tekstove odredaba u kojima se predviđaju olakšice u korist zemalja u razvoju.

Ako bismo, dosledno tome, pristupili analizi dveju Konvencija, rezultati ove analize ne bi pokazali apsolutne prednosti Bernske konvencije nad Zenevskim aktom, uprkos neosporno potpunijim i povoljnijim rešenjima koje pruža Bernska konvencija. Oba ova instrumenta zaštite autorskih prava imaju svoje posebnosti. Zato ne bi bilo mesta poređenju u oceni vrednosti dveju Konvencija, jer su njihove misije bile različite i stoga ne mogu imati istovetna rešenja. Otuda je i svako njihovo komparativno ocenjivanje relativno.

S obzirom na svoju posebnu misiju, Univerzalna konvencija, u pogledu zaštitnog minimuma koji sadrži nije mogla ni imati veće pretenzije. U težnji da pomiri dva suprotna sistema, dva različita sveta i ambijenta, Univerzalna konvencija je u tom pogledu imala mnogo da zahvati, ali ipak ne sve da obuhvati. U njoj stoga nema ni pomena o izvedenim pravima ili pravima iz druge ruke: o pravima prevodilaca, autora adaptacija i muzičkih aranžmana.

S druge strane, Bernska konvencija s neuporedivo većim zaštitnim minimumom, kao najpotpuniji međunarodni akt za zaštitu prava intelektualnih stvaralaca, zasnovala je tzv. evropski sistem zaštite autorskog prava koji ističe poseban značaj ličnihopravnih (moralnih) prerogativa autora. Po ovoj koncepciji, stvaralački proces izvire iz same ličnosti autora, za koju se stoga blisko vezuje njegovo lično (moralno) pravo. Otuda je potrebna i opravdana zaštita stvaralačke ličnosti autora i njegovog intelektualnog dela, jer, kao što smo istakli, njegovo stvaranje ne pripada samo njemu, već i čitavoj ljudskoj zajednici. Ono stoga upućuje na humanističku viziju autorskog prava.

U teoriji i zakonodavstvu bilo je pokušaja da se definiše autor i njegovo delo. Prema nacrtu novog švajcarskog zakona o autorskom pravu, „autorsko delo je svaki izraz jednog ljudskog bića koje je svojim stvaralačkim doprinosom ovom izrazu dao jedan lični karakter“ (čl. 1). „Autorsko delo je svako duhovno stvaranje ispoljeno u bilo kakvoj formi.“ — (čl. 1. portugalskog zakona). „Autor je ličnost koja je sama ili u zajednici stvorila duhovno delo.“ — (Plaisant); „Autor je intelektualni stvaralac dela.“ — (čl. 8. portugalskog zakona). „Autor je onaj ko je delo stvorio.“ — (čl. 8. našeg zakona).

Originalni pisac ili autor je tvorac originalnog izvornog dela.

Autor iz druge ruke je tvorac izvedenog dela (prevodilac, autor adaptacije i autor muzičkog aranžmana).

Autor kinematografskog dela je tvorac filma. Svojstvo autora priznaje se i reditelju svetlosti i zvuka.

Glumci i izvođači autorskih dela su autori svoje umetničke interpretacije.

Na scensko postavljanje svetlosti i zvuka veliki uticaj izvršili su kinematografija i televizija. Ovde su prevagnuli vizuelni elementi, iz kojih su se rodili novi oblici spektakla koji ističu u prvi plan režisera svetlosti. On se smatra stvaraocem jednog od bitnih sastojaka dela, bez kojeg se njegovo prikazivanje ne bi moglo ni zamisliti.

Različita su svojstva i uloge filmskog režisera i pozorišnog reditelja. Kako navodi Matisens, filmski režiser učestvuje u izradi samog kinematografskog dela. On transformiše prvobitno delo i od njega stvara novu kreaciju, te je njegov udeo od primarnog značaja. Naprotiv, pozorišno delo postoji pre svake aktivnosti pozorišnog reditelja, koji mora biti u službi pisca — autora. Kao takav, on mora korak po korak ići za uputstvima koje mu je dao pisac. Ako se od toga udalji, on možda stvara novo autorsko delo, ali vršeći izdaju dela koje mu je povereno. U radu pozorišnog reditelja treba da se nađu samo umetnički pokreti nametnuti tekstem — interpretacija sadašnjeg ambijenta. Opšta klima mora da proističe iz dramskog teksta, a ne iz postavljanja na scenu. Rad pozorišnog reditelja, ma koliko da je ozbiljan, inteligentan i veran, nema i ne treba da ima onaj karakter dovitljivosti i lične fantazije, jednom reči originalnosti koja karakteriše kreaciju. Pozorišni reditelj je samo izvršilac piščeve volje. On ne stvara originalnu kreaciju, već je vezan radniom i indikacijama koje su mu dali pisci, odnosno stvaraoci originalnog dela.

Međutim, treba napomenuti da se u retkim prilikama i pozorišnom reditelju priznaje svojstvo autora: u slučaju kad se pozorišno delo koje se postavlja na scenu može više uporediti s kinematografskim nego s pozorišnim delom. U operetama za veliki spektakl, čarolije i vizuelni elementi su važniji nego tekst, te se postavljanjem na scenu spajaju kinematografska i televizijska ostvarenja.

Iz onoga što je dosad rečeno može se zaključiti da zaštita autorskog prava predstavlja značajnu polugu u razvoju opšte ljudske kulture, podsticanjem intelektualnih stvaralaca na stvaranje

novih autorskih dela. Kao što smo videli, moralni i materijalni elementi autorskog prava integrišu se u jednu celinu i obrazuju jedinstveno autorsko pravo. Iz njega izvire vrlo brojna ovlašćenja, koja daju pravo autoru da isključivo i suvereno raspolaže svojim intelektualnim delom. Autorsko pravo je neosporno značajna tekovina intelektualnih stvaralaca. Napori uloženi da se ono prizna bili su opravdani potrebom da se zaštite prava autora, u interesu podsticanja duhovnog stvaranja i razvoja opšte duhovne kulture.

Dosadašnje izlaganje ukazalo je na svestrani značaj autorskog prava i na temeljnu pravnu osnovu — nacionalne zakone i međunarodne konvencije o autorskom pravu — koja pruža mogućnosti za sigurnu i stabilnu zaštitu prava intelektualnih stvaralaca. Po tome bi izgledalo da u ovoj oblasti sve teče normalno i da u vezi sa pravima pisaca — autora nema nikakvih teškoća ni problema.

Međutim, stvarnost je sasvim drukčija. Ni kod nas ni u drugim zemljama još nije potpuno razvijena svest o potrebi zaštite prava intelektualnih stvaralaca. Zbog toga postoji jak otpor prema autorskom pravu. Uprkos pravnim instrumentima koji u potpunosti predviđaju i obuhvataju zaštitu prava stvaralaca u svim njenim vidovima, ona se ponekad vrlo teško ostvaruje. Vrlo često se vode i sporovi pred sudovima zbog povrede imovinskog i moralnog prava autora.

Otuda, svesno odavanje priznanja duhovnim stvaraocima zbog njihovog trajnog doprinosa opštoj kulturi nije uvek praćeno i svešču da njihove duhovne tvorevine treba zaštititi i tako im dati podstrek za dalja, još intenzivnija stvaranja. Poznato je da su od najranijih vremena uzdizani i visoko cenjeni proizvodi ljudske misli i duha. Nasuprot tome, srazmerno se mnogo manje činilo da se ovim proizvodima obezbedi zaslužena pravna zaštita kao bitna i osnovna namena autorskog prava. Moglo bi se čak reći da nigde nije bilo toliko raskoraka kao u oceni duhovnog stvaranja i u priznanju zaštite autorskog prava, iako su ovo dve bliske akcije, čija kretanja treba da idu paralelno.

Umesto toga, mnogima se i danas čini da je zaštita autorskih prava suvišna i zato joj ne pridaju onaj značaj koji ona stvarno ima. Takvo mišljenje je, razume se, sasvim pogrešno. Još uvek mnogi ljudi kod nas i u svetu ne mogu da shvate ni da se pomire s tim da, pored materijalnih dobara zajednice i građana, moraju biti zaštićene i duhovne vrednosti intelektualnih stvaralaca, a one tim pre što pred-

stavljaju kulturna dobra cele ljudske zajednice i trajne osnove njene civilizacije.

Kolika je odbojnost korisnika autorskih dela prema njihovim obavezama iz autorskog prava, najrečitije govori činjenica da oni sve mogu pre i lakše da shvate od ovih obaveza. Dovoljno svesni da treba zaštititi materijalna dobra građana, oni shvataju obavezu plaćanja poreza i drugih fiskalnih dažbina, ali im teško padaju obaveze iz autorskog prava, kad je u pitanju zaštita intelektualnih dobara. Tu zastanu i kao da se pitaju: A šta je to, otkud sad to? U svakom slučaju, to primaju bez svesti i uverenja i bez osećanja obaveze, kao teret koji im se bez razloga nameće...

U ugovornim odnosima između autora i korisnika njihovih dela, koji su, obično, ekonomski i politički jači partneri, autori se redovno pojavljuju kao slabija strana. I uprkos tome, vrlo česta je pojava da se autorsko delo iskorišćava bez pitanja i znanja njegovog autora. Zakon o autorskom pravu jasno propisuje da se odnosi između autora i korisnika njegovih dela moraju urediti ugovorom u pismenoj formi, inače ugovor ne proizvodi nikakvo pravno dejstvo. Nasuprot tome, ima mnogo slučajeva da se autorska dela koriste bez ikakvog ugovora, jer ih korisnici iskorišćavaju bez znanja i pristanka njihovih autora. To ih dovodi pred sudove gde se oni uporno suprotstavljaju zahtevima autora, ne shvatajući i pokušavajući da umanje značaj svog protivzakonitog postupka kojim su povredili imovinska i moralna prava autora, nastojeći da svoje obaveze iz toga svedu na minimum ili da ih potpuno zbrišu, pozivajući se na zastarelost, itd.

Ne mislimo da ne treba imati u vidu i objektivne teškoće s kojima se korisnici autorskih dela često suočavaju: umanjeni prihodi, stagnacija u izdavačkoj delatnosti itd. Međutim, to se može razumeti i to ovde nije primarno. Mnogo je teže odsustvo dobre volje i razumevanja za stvar autora, a toga nema, jer se svesno ignorišu autorsko pravo i obaveze koje iz njega proističu.

Otuda, položaj pisca i autora uopšte ne može biti stabilan kad je nestabilno autorsko pravo, iako je ono, s druge strane, u stalnoj evoluciji. Nasuprot tome, vrlo su brojne povrede autorskog prava, bilo u izbegavanju ili otežavanju da se piscu ili drugom autoru isplati autorska naknada, bilo da im se stavi ili najavi ime na objavljeno, prikazano ili emitovano delo, bilo da se neovlašćeno deformiše ili prerađuje njihovo delo. Zato autorsko pravo duhovnih stvaralaca doživljava krize, kojih će nestati samo onda kada ono bude potpuno respektovano i pravilno shvaćeno.
